

эрозионных процессов, а также погребение под пролювиальными отложениями древней поверхности прилегающей пойменной части города – Подола.

Ключевые слова: ландшафт, историко-ландшафтная, реконструкция, Киев.

Надійшла до редколегії 12.06.2013

УДК 911.53:7.01

Савицька О.В.

*Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

ЕСТЕТИЧНІ РЕСУРСИ МІСЬКОГО ЛАНДШАФТУ

Ключові слова: естетика ландшафту, естетичні ресурси, міське середовище, ландшафт міста

Дослідженням міста та міських ландшафтів завжди приділялася значна увага, в тому числі і українськими науковцями. Саме в містах мешкає переважна більшість населення України, саме міські території відзначаються істотними змінами практично усіх компонентів навколишнього середовища, а отже, і значною кількістю екологічних проблем, що потребують нагального вирішення. Допомогти у вирішенні цих проблем можуть дослідження міської рослинності як одного з провідних компонентів ландшафту сучасного міста. Міські зелені насадження та відкриті простори в міській забудові позитивно впливають на якість атмосферного повітря і мікрокліматичні умови міського середовища, підвищують його привабливість, сприяють збереженню біорізноманіття міських ландшафтів, забезпечують сприятливі умови для відпочинку населення. Екологічний стан міських зелених насаджень та відкритих просторів значною мірою впливає на стан ландшафтів міста загалом. Саме тому вивченню і оптимізації біотичних компонентів міських ландшафтів присвячені численні наукові праці. Однак переважна більшість дослідників акцентує свою увагу на рекреаційній функції міських зелених насаджень. Певне значення надається також природоохоронній і господарсько-економічній функціям.

При цьому практично не проводяться дослідження іщеоднієї із провідних функцій міських зелених насаджень – естетичної. Однак людина не лише фізично залежить від свого оточення, але й емоційно. Від того, які естетичні почуття ландшафт викликає у людини, наскільки їй приємно перебувати в ньому, від того, наскільки ландшафт подобається людині, суттєво залежить якість людського життя [3]. Середовище сучасних міст відзначається рядом недоліків, пов'язаних в першу чергу з його одноманітністю та втратою індивідуальності зовнішнього вигляду міст. Естетико-ландшафтознавчі дослідження допоможуть зрозуміти міський ландшафт як об'єкт естетичного сприйняття людини і використати це розуміння в практичних діях із оптимізації середовища існування сучасного суспільства.

Незважаючи на те, що проблема естетико-ландшафтознавчого аналізу навколишнього середовища відзначається неабиякою увагою як європейських науковців, так і вітчизняних вчених (Эрингис, Будрюнас, 1975; Bourassa, 1991; Бучко, 1998, 1999, 2002; Wöbse, 2002; Гродзинський, Савицька, 2005; Романчук, Савицька, 2008; Ковалев, 2005, 2009; Николаев, 2003, 2011), естетичні властивості і якості міських ландшафтів досі залишаються осторонь переважної більшості досліджень. При цьому немає жодного сумніву, що краса і, так би мовити, «природність» міського довкілля стали зараз доволі дефіцитними ресурсами. Для того ж, щоб ці ресурси можна було раціонально використовувати і зберігати, необхідно знати, що вони собою являють та з чого складаються.

Естетичні ресурси міського ландшафту – це все, що оточує мешканця міста, всі ті об'єкти і явища у міському довкіллі (як природні та близькі до них, так і створені самою людиною), що здатні викликати в спостерігача відчуття естетичної насолоди [7].

Коли мова йде про естетичні ресурси ландшафту, ми маємо на увазі передусім краєвиди, тобто характерний зовнішній вигляд окремих міських ландшафтних комплексів. Однак зрозуміло, що людина може з приємністю споглядати не лише якісь особливо вражаючі краєвиди, але й окремі їх частини, деталі або що. До речі, це особливо актуально для міських краєвидів – не так часто на щільнозабудованих міських територіях вдається знайти вдалу точки розкриття краєвиду, щоб із неї охопити поглядом великий простір.

Привабливість міських краєвидів для мешканців і гостей міста залежить насамперед від естетичних властивостей та якостей міських ландшафтних комплексів, що безпосередньо впливають на формування образу міста в цілому та окремих його частин. Образ ландшафту, в тому числі й міського, сприймається людиною за багатьма його властивостями і якостями. Частина із них не мають безпосереднього відношення до його естетичного сприйняття, а ті риси образу ландшафту, які визначають його як об'єкт естетичного сприйняття, часто називають **естетичними якостями ландшафту**.

До естетичних властивостей та якостей ландшафту належать насамперед його фізіономічні характеристики (франц. *physionomie*, грец. *physis* – природа і *gnōtōn* – той, що знає, означає характерні риси когось чи чогось), як-от: колір компонентів та елементів ландшафту, освітленість, пахощі та звуки [3, 8, 9]. Саме від цихособливостей будь-якого ландшафтного комплексу залежить характер сприйняття людиною оточуючого її середовища.

Як відомо, **колір середовища** діє на людину двома шляхами – асоціативним і біохімічним. Оскільки асоціації є завжди досить індивідуальними, то й сприйняття кольору також відображає індивідуальні риси людини, її життєвий досвід. Разом із тим, у сприйнятті кольору людиною є й об'єктивна складова. Колір довкілля біохімічним шляхом впливає на ряд об'єктивних характеристик людського організму – частоту

дихання та пульсу, артеріальний тиск, біоритми, активність мозкової діяльності тощо [3, 4]. Переважна більшість міських ландшафтів, хоч і відзначаються досить одноманітною, не надто яскравою кольоровою гамою, однак не забарвлені одним-єдиним кольором, а наповнені різними відтінками. Отже, фактично у ландшафті сучасного міста сприймаються не окремі кольори, а їх палітра, тобто, конфігурація різних кольорів і їх відтінків, що формують цілісну картину.

На сприйняття кольорів та їх відтінків у міському ландшафті суттєво впливає його *освітленість*. Вона також позначається на сприйнятті людиною конфігурацій місць ландшафту, відстаней, перспектив, його об'ємності тощо. Так, при яскравому сонці здатність людини розрізняти кольори погіршується, причому особливо погано розрізняються теплі тони (червоні, оранжеві). Вдень максимально сприймаються червоні кольори, а у сутінках чутливість людського зору зсувається в область синьо-блакитних тонів. Із настанням сутінок спочатку “пригасає і сіріє” червоний колір, потім – жовтий і синій (синій висвітлюється, стає ближчим до білого, тобто яскравішим), білий колір стає активнішим. Сині тони відступають на темному тлі, на білому – сприймаються ближчими. Жовтий колір має властивість ніби підіймати поверхню, роблячи її більш розлогою. Темно-синій і фіолетовий кольори візуально зменшують і “приземляють” предмети. Всі ясні барви “легкі”, темні – “важкі”; блакитний, як і жовтий, – “ширяючі, летючі” кольори [1].

Властивість “легкості” чи “важкості” кольору слід враховувати при вирішенні завдань естетичного впорядкування міських територій. Якщо колористичною основою міського ландшафту є темні барви, то у спостерігача виникатиме відчуття стабільності, а якщо цю основу формують світлі відтінки, на тлі яких другорядну роль відіграють темні, то при сприйнятті такого ландшафту у людини виникатиме відчуття нестійкості, мінливості оточення.

Колір має потужний вплив на сприйняття відкритих просторів у міському середовищі. Світлі відтінки здатні візуально збільшувати, а темні – зменшувати простір, теплі здатні наближати, а холодні – віддаляти предмети від спостерігача [1, 3]. Відтак, освітленість ландшафту є одним з найважливіших чинників, що формують пластику об'ємно-просторової пейзажної композиції [1, 2]. Характер освітлення безпосередньо впливає не лише на сприйняття кольорів і “геометрії” ландшафту, але й на настрій людини, вибір нею місця для відпочинку, маршрутів руху тощо.

Освітленість міського ландшафту тісно пов'язана із кліматичними умовами території розташування міського поселення. З цієї точки зору освітленість можна розглядати як складову частину клімату, який, в свою чергу, входить до складу тих компонентів, що формують сам ландшафт міста. Різні фізико-географічні зони мають свій світловий (і відповідно тепловий) режим, особливості якого визначають характер ландшафтів цих зон. Так, розсіяне м'яке світло північних районів з частими хмарними днями і туманами поглиблює перспективи краєвидів, пом'якшує яскравість барв і

чіткість контурів рослинності. У південних широтах, навпаки, сонце різко окреслює предмети і їх тіні, посилює яскравість барв, візуально скорочує глибину перспективи [3, 5].

Особливе місце в естетичному впорядкуванні міського середовища посідає штучне підсвічування окремих елементів ландшафту міста вечірньої та нічної пори [2]. За допомогою підсвічування виникає особлива казкова привабливість нічних краєвидів. Яскравим прикладом є нічне декоративне освітлення міських площ, вулиць та пам'ятників.

Міські ландшафти ніколи не бувають «мовчазними», вони завжди наповнені різноманітними **звуками**. Незважаючи на очевидне значення, яке для людини мають звуки у ландшафті, особливо міському, вони мало розглядаються при ландшафтному плануванні довкілля, в тому числі і під час естетичного впорядкування міських територій. Переважна більшість досліджень звуків у ландшафті орієнтовані лише на зменшення “шумового забруднення” довкілля, тобто на вивчення та планування санітарно-захисних протишумових заходів. Однак, на сьогодні не досить лише шумового захисту ландшафту. Естетичні якості міського довкілля суттєво залежать і від звукового різноманіття. Особливе значення аудіопланування ландшафту має для ландшафтів міських парків та лісопарків, важливою функцією яких є відпочинок людини від власне міста і його шумів, відновлення людини від стресового стану, який ці шуми викликають.

Запах також є важливим відчуттям, за участю якого людина може сенсорно сприймати ландшафт. Для тварин сприйняття запахів ландшафту важливе для виконання різноманітних функцій у ньому. Завдяки ним тварини мітять свою територію, знаходять харчі, шлюбного партнера, ідентифікують наближення хижака тощо. Для людини значення запахів ландшафту дещо інші – це джерело емоційних реакцій і каталізатор спогадів про місця та події, які певні пахощі можуть викликати з пам'яті. При цьому, емоційна реакція на запахи ландшафту може бути набагато сильнішою від реакції на сприйняття його кольорів.

Одне із тлумачень поняття ландшафту, а саме: ландшафтно-архітектурне, стверджує, що будь-який ландшафт, в тому числі міський, являє собою розташування певним чином поєднаних просторових форм середовища [1, 2, 6]. Просторові форми включають *площини* – поверхні суходолу та водойм, “стіни” паркових та лісопаркових масивів, огорожі тощо, і *об'єми* – масиви та групи міської рослинності, архітектурні споруди та будівлі тощо. Співвідношення просторових форм міського ландшафту і формують те, що часто називають його **композиційними властивостями**. Найважливішими із них є: 1) перспектива; 2) регулярність (ритмічність); 3) масштабність.

Перспективою називається візуальна зміна предметів по мірі їх віддалення від спостерігача. Розрізняють лінійну і повітряну перспективи й естетичне сприйняття людиною ландшафту в значній мірі визначається законами цих видів перспектив.

Лінійна перспектива пов'язана з візуальним зменшенням величини і зміною форми, а *повітряна перспектива* – із зміною яскравості та чіткості предметів, а також їх кольору по мірі віддалення від точки спостереження. Просторові зміни кольору називають також *кольоровою (колоритною) перспективою* [1].

У живопису закони перспективи використовуються при зображенні тривимірного простору на площині. Зображення глибини простору здійснюється шляхом передачі закономірного зменшення величини предметів по мірі їх віддалення від глядача, зменшення контрасту між освітленими і затіненими частинами предметів і, нарешті, передачею тієї зміни насиченості кольору, яку ми спостерігаємо у ландшафті у вигляді блакитної імли, що нівелює кольори предметів, розташованих далеко на горизонті [1]. Використання законів перспективи в процесі ландшафтного планування міського середовища може посилити виразність міського ландшафту, виявити і підкреслити його глибину чи, навпаки, оптично скоротити.

Регулярність (ритмічність). Ритм, ритмічність буквально означає такт, мірність. Ритмічна послідовність явищ закладена в самій природі – в зміні пір року, дня та ночі, русі морських хвиль, в формах рослин і тварин і, нарешті, в біоритмах людського організму. Очевидно, цією особливістю обумовлюється органічна потреба людини в ритмічній гармонії середовища. В естетико-ландшафтознавчих дослідженнях регулярність (ритмічність) розглядається як конфігурація, в якій певні елементи повторюються через деякий витриманий у просторі або у часі інтервал. Це повторюваність просторових форм ландшафту, їх елементів та інтервалів між ними, об'єднаних за подібними ознаками, їх чергування, динамічний розвиток самої форми.

Регулярними є ландшафти багатьох міст, у плануванні яких використана прямокутна система міських кварталів. Причому регулярність конфігурації деяких міських ландшафтів може навіть і підкреслюватися певними елементами, наприклад, окремими рослинами, пам'ятниками, скульптурами, фонтанами тощо [8, 9].

Масштабність – одна із важливих композиційних властивостей ландшафту, яка враховується в прикладних напрямках естетико-ландшафтознавчих досліджень. Під нею мається на увазі співрозмірність чи взаємовідповідність розмірів візуальних елементів ландшафту. Отже, в естетиці ландшафту масштаб розглядається не лише в його картографічному вимірі, але й специфічна якість ландшафту та окремих його частин і як результат їх сприйняття людиною.

Вважається, що в основі естетичного сприйняття масштабності ландшафту лежить відповідність розмірів *просторових елементів ландшафту* зросту людини і її психофізіологічним можливостям сприймати і оцінювати величину предметів і співвідношення цих величин. Так, співрозмірність величини галявини, групи дерев і чагарників чи окремої рослини, розташованих на її площині, визначається можливістю їх

сприйняття. Якщо група рослин знаходиться у межах замкненого простору, який з першого погляду не дозволяє охопити її повністю, то співвідношення величин вважається немасштабним: ця група занадто велика для галявини чи галявина мала для групи. Аналогічно розглядаються співвідношення всіх просторових елементів ландшафту – ширина і протяжність шляхів, розміри масивів рослинності, водойм, споруд по відношенню до простору, в якому вони розташовані.

У людини складається стійке уявлення про найтипівіші розміри тих чи інших форм і просторів, споруд, їх елементів, про найтипівіші форми і об'ємно-просторові побудови. Ці уявлення складають основу масштабних оцінок спостерігача, його думку про “нормальний” масштаб. Так, жителі сучасних великих міст вже звикли до укрупненого масштабу як самих міських ландшафтів, так і їх елементів. Натомість на мешканців сіл і невеликих містечок із традиційною забудовою масштабність ландшафтів великих сучасних міст справляє гнітюче враження. Як краса ландшафти мегаполісів з їх будинками-монстрами, широкими вулицями тощо багатьма людьми, не адаптованими до такого середовища, сприймаються.

Враження спостерігача про масштаб просторів і споруд змінюється і в залежності від характеру ландшафту. Однакові за розмірами галявина, група дерев, дерево, споруда, алея тощо набувають різних масштабних характеристик залежно від того, де ці елементи ландшафту розташовані – чи то в оточенні багатоповерхової міської забудови, чи то в умовах природного ландшафту. Для масштабних оцінок характерна тенденція співвідносити однорідні об'єкти, виникнення асоціативних вражень. Із зростанням розмірів ландшафту та його окремих фізіономічних елементів у людини виникає враження про його більшу значимість. На цьому, зокрема, ґрунтується сприйняття ландшафту, як величного. А величність ландшафту – одна із тих категорій, через яку реалізується його естетичність.

Слід зазначити, що погляди щодо числа та змісту естетичних якостей ландшафту не завжди збігаються. Так, в більшості випадків естетичними якостями ландшафту вважаються різноманіття, своєрідність і фізіономічна виразність. Іноді до цього переліку додають структурованість, впорядкованість, стабільність і мінливість довкілля. Деякі вчені важливою якістю ландшафту, яка визначає його естетичність, вважають також гармонійність і природність.

Поряд із цим можна виділити досить багато інших, другорядних, естетичних якостей ландшафту, в тому числі ландшафту міського, які можуть посилювати чи послаблювати вияв своєрідності, різноманіття, гармонійності тощо. Співвідношення між головними та другорядними естетичними якостями ландшафту формують таку його інтегральну естетичну якість як краса.

Як естетична категорія краса ландшафту забезпечується різним поєднанням різноманіття, своєрідності, гармонійності та іншими його естетичними якостями. В силу цього ландшафти, здатні викликати у людини відчуття прекрасного, можуть бути дуже різними.

Розглядаючи красу ландшафту не як загальну естетичну категорію, а як якість ландшафту, важливо розрізняти різні прояви цієї якості. У значній мірі вони залежать від “походження” краси ландшафту. В межах сучасних міст можна виділити *чотири типи краси ландшафту*: природну, антропогенну, техногенного походження та штучну[3]. Цю типологію можна досить легко застосувати і до ландшафтів, що формуються в межах міста, якщо розглядати міський ландшафт як типологічну ландшафтну категорію, а не індивідуальну. Звичайно, ландшафт міста в цілому – це класичний техногенний ландшафт, а міські ландшафти можуть бути як техногенними (промислові території, транспортні шляхи тощо), так і близькими до природних (садово-паркові, лісопаркові, лісові). В такому разі і будуть формуватися різні типи краси міського середовища.

Природна краса міських ландшафтів має первинний характер. Вона виникає немов сама собою, без людської участі, формується на основі відносно вільної динаміки природи, наприклад, у малозмінених чи незмінених лісопаркових, лісових, лучних та болотних ландшафтах на околицях міського поселення та на прилеглих до міста територіях. Як правило, це території рекреаційного призначення та об’єкти природно-заповідного фонду.

Краса антропогенного походження виникає внаслідок діяльності людини у ландшафті, за якої його природна основа не руйнується повністю, а використовується дбайливо й доцільно. В першу чергу мова йде про ландшафти, які використовуються у сільському господарстві (приміська зона). Природочуйна антропогенна діяльність визначає характер краси таких ландшафтів, головною особливістю яких є збереженість його природних елементів.

Техногенна краса передбачає таку взаємодію людини і природи, коли природні об’єкти інтегруються в архітектурне середовище. Поняття техногенної краси застосовується до архітектурних споруд у ландшафті. Естетичним вважається тісний взаємозв’язок з природним оточенням, як, наприклад, озеленення дахів і фасадів. Естетика техногенної краси може вважатися повністю досягнутою, коли архітектурні споруди ніби “розчиняються” в ландшафті.

Штучна краса виникає при обробці природних матеріалів митцями. Ландшафтами штучної краси є, як правило, спеціально створені ландшафтні парки. Дуже часто такі ландшафти – це справжні витвори мистецтва, і є усі підстави класифікувати їх не як штучні, а як мистецькі.

Кожен із наведених «типів» краси міського ландшафту пов’язаний з іншими складними взаємозв’язками. Лише природна краса є первинною і незалежною від її інших типів, оскільки не потребує ані технічного, ані творчого втручання. З цієї первинної природної краси під впливом людини виникає інша краса – антропогенна, яка при посиленні цього впливу може трансформуватися у красу техногенну. Штучна краса ландшафту пов’язана в першу чергу з мистецтвом, що дозволяє їй мати прямі зв’язки як з природною красою, так і з техногенною.

Відповідно до розглянутих чотирьох типів краси міського ландшафту можна розрізнити і чотири різновидиїх естетичних ресурсів – природні, антропогенні, техногенні та мистецькі. Виходячи з цього поділу можна говорити і про розробку та впровадження відповідних стратегій їх збереження та відновлення.

Список літератури

1. *Боговая И. О.* Ландшафтное искусство / Боговая И. О., Фурсова Л. М. – М. : Агропромиздат, 1988. – 223 с. 2. *Вергунов А.П.* Ландшафтное проектирование / Вергунов А.П., Денисов М.Ф., Ожегов С.С. – М. : Высшая школа, 1991. – 221 с. 3. *Гродзинський М.Д.* Естетика ландшафту : Навч. посібник / М. Д. Гродзинський, О. В. Савицька. – К : ВПЦ “Київський університет”, 2005. – 183 с. 4. *Николаев В.А.* Ландшафтоведение: Эстетика и дизайн : учеб. пособие / В. А. Николаев. – М. : Аспект Пресс, 2003. – 176 с. 5. *Палентреер С.Н.* Ландшафтное искусство (построение пейзажей в парках и лесопарках) / С.Н. Палентреер. – М. : Росвузиздат, 1963. – 129 с. 6. *Романчук С. П.* Досвід оцінки ландшафтів Києва для збереження і оптимізації середовища / С. П. Романчук, О. В. Савицька // Фіз. географія і геоморфологія. – 2008. – Вип. 54. – С. 209-226. 7. *Суцность и методика* детального еколого-эстетического исследования пейзажей // Эрингис К., Будрюнас А. // Экология и эстетика ландшафта. – Вильнюс : Минтас, 1975. – С.107-170. 8. *Bourassa S. C.* The Aesthetics of Landscape / S. C. Bourassa. – London and NY : Belhaven Press, 1991. – 156 p. 9. *Wöbse H. H.* Landschaftsaesthetik: Über das Wesen, die Bedeutung und den Umgang mit landschaftlicher Schönheit / Wöbse H. H. – Stuttgart: Eugen Ulmer Verlag, 2002. – 304 s.

Савицька О.В. Естетичні ресурси міського ландшафту.

В статті розглядається поняття естетичних ресурсів ландшафту сучасного міста. Показано, що естетичні властивості та якості міського середовища безпосередньо впливають на формування образу міста в його мешканців та гостей.

Ключові слова: естетика ландшафту, естетичні ресурси, міське середовище, ландшафт міста.

Savytska O.V. Aesthetic resources of the urban landscape.

The article discusses the concept of aesthetic resources of modern city landscape. It is shown that the aesthetic feature and property of the urban environment have a direct impact in formation of the city shape among its residents and visitors.

Keywords: landscape aesthetics, aesthetic resources, urban environment, landscape of the city.

Савицкая Е.В. Эстетические ресурсы городского ландшафта.

В статье рассматривается понятие эстетических ресурсов ландшафта современного города. Показано, что эстетические свойства и качества городской среды непосредственно влияют на формирование образа города у его жителей и гостей.

Ключевые слова: эстетика ландшафта, эстетические ресурсы, городская среда, ландшафт города.

Надійшла до редколегії 06.09.2013